

PETER SALNER

PRACH

ALEBO

POPOL

MARENČIN PT

Peter Salner

PRACH alebo POPOL

Kremácia v židovskej komunite na Slovensku
z pohľadu etnológie

Ústav etnológie
a sociálnej antropológie
Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

MARENČIN PT
Bratislava 2023

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 56

Publikácia vznikla v rámci projektu VEGA 2/0047/21
Človek v nedemokratických režimoch. Roky 1938 – 1989 v pamäti slovenskej
majority a židovskej komunity. Etnologický pohľad.

Vedeckí recenzenti:

Doc. PhDr. Katarína Košťalová, PhD., Katedra sociálnych štúdií a etnológie,
Filozofická fakulta UMB Banská Bystrica

Doc. PhDr. Ivica Štelmachovič Bumová, PhD., Katedra porovnávacej religionistiky,
Filozofická fakulta UK Bratislava

Autor:

© PhDr. Peter Salner, DrSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.,
Bratislava, 2023

Vedecká redakcia:

PhDr. Monika Vrzgulová, CSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.,
Bratislava, 2023

Vydali:

© Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i., Klemensova 19, Bratislava,
2023

© Marenčin PT, spol. s r. o., Jelenia 6, 811 05 Bratislava, 2023

marenčin@marenčin.sk www.marenčin.sk

Photo © Viera Kamenická, Tomi Neustadt, Peter Salner

Cover © Marenčin Media, 2023

Design and Layout © Marta Blehová, 2023

1007. publikácia

1. vydanie

ISBN 978-80-569-1146-4 (viaz.)

ISBN 978-80-569-1147-1 (ePDF)

ISBN 978-80-569-1148-8 (ePub)

DOI: <https://doi.org/10.31577/2023.9788056911464>

Táto monografia je Open Access publikáciou, jej používanie sa riadi
medzinárodnou licenciou Creative Commons Attribution 4. 0 License
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

OBSAH

ÚVOD	9
ŽIDOVSKÁ KOMUNITA PRED HOLOKAUSTOM	15
HOLOKAUST A JEHO NÁSLEDKY	21
PRACH	37
POPOL	53
Kremácie a (Česko)Slovensko	61
Kremácia a židovská komunita	64
Kolumbárium	78
Dôvody kremácie	85
ZÁVER	101
Poznámky	112
Použitá literatúra	125
Summary	133

V nasledujúcom texte sa zaoberám dilemou, ktorú možno zjednodušene definovať slovami „prach alebo popol?“. V desaťročiach po holokauste príslušníci židovskej komunity na Slovensku riešia, či zvoliť tradičný pohreb do zeme alebo uprednostniť kremáciu.

Stručná otázka nedovoľuje jednoduchú odpoveď. Rozhodovanie, či sa nebohí časom premenia na prach alebo na popol, má totiž silné historické osobné a najmä religiózne väzby. Napriek tomu tému nebudem analyzovať z aspektov religionistiky, ale pohľadom etnológa. Som presvedčený, že táto vedná disciplína má potenciál prispieť k lepšiemu pochopeniu fenoménu, v ktorom sa odráža napätie medzi náboženskými tradíciami a realitou židovského života v diaspóre.¹ Orientujem sa na slovenské (v menšej miere aj české) prostredie, hoci viem, že tento problém existuje aj v štátoch západnej Európy či v zámorí.²

Riešenie dilemy „prach alebo popol“ je dôležité z viacerých dôvodov. Prijaté rozhodnutie môže mať totiž nielen formálne, ale hlavne existenciálne následky. Podľa tradičného judaizmu spopolnení ľudia sa po predpovedanom príchode Mesiáša nestanú súčasťou vzkriesenia. V prípade naplnenia týchto predstáv by kremácia znamenala definitívny koniec ľudskej existencie. Zvolená forma pohrebu je preto výsledkom zložitých (nielen náboženským presvedčením in-

špirovaných) úvah a aktivít. Ich priebeh ovplyvňujú princípy judaizmu, vzťah k tradíciám, reflexie historických udalostí, aktuálne spoločenské podmienky, osobné skúsenosti či rodinná pamäť. Zohľadniť treba aj názory majoritnej spoločnosti, ktorá židov³ obklopuje a ovplyvňuje.

Z výskumov vyplýva, že v židovskej komunite na Slovensku sa najmä v posledných rokoch realizuje viac kremácií než tradičných pohrebov. Tento fakt a vyhrotené diskusie o „správnom“ spôsobe pohrebu dovoľujú vysloviť predpoklad, že (pozitívny či odmietavý) vzťah k fenoménu spopolenia sa v 21. storočí stáva dôležitým indikátorom súčasnej židovskej identity.

V tejto súvislosti sa vynorili dve otázky, na ktoré sa pokúšam nájsť odpoveď:

1. Prečo ľudia, ktorí prežili holokaust (a ich potomkovia) v súčasnosti často volia kremáciu, hoci vedia, že tento spôsob pochovania judaizmus jednoznačne odmieta a nacisti ho využívali v koncentračných táboroch na likvidáciu pozostatkov zavraždených židovských väzňov?

2. Znamená voľba kremácie popretie židovskej identity alebo je prejavom jej transformácie?

Zoznam obetí na stenách Domu smútku v Žiline (foto Peter Salner)

ÚVOD

Mám niektoré neoblúbené témy, medzi ktoré patrí aj výskum židovských pohrebných zvykov. Cintorínom som sa (v živote aj vo vede) vždy vyhýbal a pred rokom 1990 som bol na niektorom z troch židovských cintorínov v Bratislave len jediný raz. Mal som vtedy 21 rokov, bol to otcov pohreb a jeho priebeh vo mne vyvolal negatívne pocity. Podobne ako v mnohých iných záležitostiach, aj v tomto prípade sa situácia zmenila po revolúcii v novembri 1989. V januári 1990 ma zvolili do predstavenstva bratislavskej Židovskej náboženskej obce (ŽNO). Do roku 2017 som zastával rôzne pozície v jej výkonných štruktúrach, z toho 17 rokov som bol vo funkcii predsedu. Pôsobil som aj v prezídiu Ústredného zväzu židovských náboženských obcí (ÚZZNO), ktorý je centrálnou organizáciou židovských náboženských obcí na Slovensku. Vďaka tomu som mnoho vecí lepšie spoznal a pochopil.

Počas týchto takmer troch desaťročí som sa z osobných dôvodov alebo pre povinnosti spojené s funkciou zúčastnil na približne 200 pohreboch členov židovskej komunity. Väčšinou sa konali na bratislavskom ortodoxnom alebo neologickom cintoríne, ale zopár sa uskutočnilo na židovských cintorínoch v iných mestách Slovenska. Boli však aj iné prípady.

Viac ráz som mal možnosť absolvovať poslednú rozlúčku s členmi komunity v priestoroch bratislavského krematória. Okrem zúčastneného pozorovania som poznatky o týchto smutných príležitostiach získal z dokumentov spomenutých židovských organizácií (archív ÚZŽNO, poštová korešpondencia ŽNO, „kniha mŕtvych“, do ktorej sa zapisujú úmrtia členov). Dôležitým zdrojom informácií bola tiež dobová tlač a, samozrejme, aj odborná literatúra, hoci k tejto téme existuje na Slovensku len obmedzený počet titulov.

Rabín Armin Frieder
(1911 – 1946)
autor knihy
Schaare rachamim
a prvý predseda
Ústredného zväzu
ŽNO. Kancelária
ÚZŽNO
(foto Peter Salner)

Uviedol som už, že v spomenutej monografii som si všim mal hlavne formálnu stránku pohrebov. V tejto knihe chcem vtedajšie poznatky rozšíriť, pričom sa zameriavam v prvom rade na fenomén kremácie.⁴ Uvedomil som si, že tento zámer vyžaduje poznať nielen jej aktuálny stav, ale aj „etnologickú“ a hlavne politickú minulosť, z ktorej súčasná situácia vyplýva (alebo ju popiera). Predpokladám, že v určitých prípadoch bude potrebné odbočiť od témy do „medzipriestoru“, lebo v ňom sa môžu nachádzať súvislosti, ktorým som v pôvodnej monografii nepotreboval venovať osobitnú pozornosť.

Ako etnológ som vo svojich výskumoch využíval najmä metódu zúčastneného pozorovania a formálne či neformálne rozhovory s členmi židovskej komunity v Bratislave a podľa možností aj v iných mestách Slovenska. Práve členovia rôznych ŽNO sú hlavným objektom môjho záujmu. Prvý raz som takto získané poznatky zhrnul v monografii Požehnaný spravodlivý sudca. (Salner 2014) Jej príprava nebola jednoduchá. Ako som už naznačil, táto problematika sa dovtedy na Slovensku netešila veľkému záujmu.⁵ Z tohto dôvodu som sa sústredil hlavne na formálnu stránku tradičného pohrebu. Pokúsil som sa opísať jeho súčasné podoby a porovnať ich so stavom pred holokaustom. Porovnávací materiál som čerpal z manuálu rabína Armina Friedera.⁶ Mnoho zaujímavých informácií k téme ponúka aj séria 40 rozhovorov s členmi (a sympatizantmi) komunity, ktoré dlhoročná pracovníčka Inštitútu judaistiky UK Jana Mielcarková uverejňovala na stránkach štvrťročníka Kile Bratislava⁷ a neskôr vyšli aj knižne. (Mielcarková 2016)

V spomenutej knihe som venoval krátku kapitolu aj fenoménu kremácie.⁸ Túto formu pohrebu som chápal ako

síce zaujímavý, prekvapujúco frekventovaný, ale predsa len sekundárny jav. Až neskôr som si uvedomil, že nejde o jednorazovú „módnu“ záležitosť. V skutočnosti predstavuje kremácia dôležitú súčasť vnútorného konfliktu dvoch židovských pohľadov na svet, ktorý už dlhší čas v tichosti prebieha nielen v Bratislave, ale aj v iných mestách Slovenska. Tento „spor prachu a popola“ sa nezačal až v 21. storočí, ktorému venujem primárnu pozornosť. Stretávame sa s ním už v prvej polovici 20. storočia, ale práve v treťom milénií sa dostáva do dôležitej fázy. Ako sa zdá, pomyselné vážky sa čoraz viac prikláňajú na stranu judaizmom odmietaného spopolnenia.

Niekoľko rokov už nepôsobím v žiadnej funkcii, ako člen ŽNO Bratislava však naďalej dostávam oznámenia o úmr-

Kniha mŕtvych z ortodoxného cintorína v Bratislave (foto Peter Salner)

tiach členov obce. Dlhú som ich vnímal „pasívne“, z hľadiska toho, či zomrel niekto z mojich známych alebo človek, ku ktorému som nemal osobný vzťah. Napriek tomuto povrchnému prístupu som si všimol v poslednej dobe zmenu. Ako miesto konania pohrebu sa totiž v porovnaní s nedávnou minulosťou objavuje častejšie bratislavské krematórium než niektorý zo židovských cintorínov. Mal som stále silnejší pocit, že v súčasnosti sa prejavuje zmena trendu pri rozhodovaní, či sa človek po smrti premení na biblický „prach“ alebo sekulárny „popol“. Napriek oficiálnym religióznym stanoviskám stále viac zainteresovaných volí netradičné a v minulosti zakazované riešenie. Postupom času som preto začal cielene hľadať odpoveď na základnú otázku: Prečo ľudia, ktorí dobrovoľne vstúpili do Židovskej **náboženskej** obce v posledných rokoch stále častejšie uprednostňujú kremáciu pred nábožensky prikázaným uložením pozostatkov do zeme? Pritom nepochybne vedia, že toto riešenie odporuje tradíciám judaizmu, ktoré by ako členovia ŽNO mali rešpektovať... Rýchlo sa potvrdilo, že odpovede na aktuálny problém treba hľadať v minulosti.

Uviedol som už, že v spomenutej monografii som si všimol hlavne formálnu stránku pohrebov. V tejto knihe chcem vtedajšie poznatky rozšíriť, pričom sa zameriavam v prvom rade na fenomén kremácie. Uvedomil som si, že tento zámer vyžaduje poznať nielen jej aktuálny stav, ale aj „etnologickú“ a hlavne politickú minulosť, z ktorej súčasná situácia vyplýva (alebo ju popiera). Predpokladám, že v určitých prípadoch bude potrebné odbočiť od témy do „medzipriestoru“, lebo v ňom sa môžu nachádzať súvislosti, ktorým som v pôvodnej monografii nepotreboval venovať osobitnú pozornosť.